

Зміст

<i>Передмова</i>	11	<i>Розділ 18</i>	145
<i>Розділ 1</i>	13	<i>Розділ 19</i>	153
<i>Розділ 2</i>	19	<i>Розділ 20</i>	161
<i>Розділ 3</i>	25	<i>Розділ 21</i>	167
<i>Розділ 4</i>	36	<i>Розділ 22</i>	171
<i>Розділ 5</i>	43	<i>Розділ 23</i>	179
<i>Розділ 6</i>	50	<i>Розділ 24</i>	185
<i>Розділ 7</i>	57	<i>Розділ 25</i>	192
<i>Розділ 8</i>	67	<i>Розділ 26</i>	202
<i>Розділ 9</i>	77	<i>Розділ 27</i>	210
<i>Розділ 10</i>	84	<i>Розділ 28</i>	222
<i>Розділ 11</i>	89	<i>Розділ 29</i>	228
<i>Розділ 12</i>	96	<i>Подяки</i>	241
<i>Розділ 13</i>	105	<i>Про автора</i>	242
<i>Розділ 14</i>	116	<i>Що почитати</i>	243
<i>Розділ 15</i>	125	<i>Джерела</i>	244
<i>Розділ 16</i>	132	<i>Бібліографія</i>	252
<i>Розділ 17</i>	139		

Передмова

Ця книжка про трьох лікарів, чиї долі переплелись у період з 1908 по 1939 рік. Перший із них, Зигмунд Фройд, уславився на весь світ і став легендою; другий, Ернест Джонс, був широковідомий у вузьких колах — психоаналітичних; пам'ять про третього, хірурга й автора низки праць, Вілфреда Троттера, майже стерлася навіть у лікарні, де його колись так шанували. Та якщо лаври Джонса скромні, то Троттерові скромніші: зів'яли одразу по смерті останнього учня.

Фройд залишається постаттю масштабу Карла Маркса й Чарльза Дарвіна. Перед повним зібранням його творів у 24 томи благоговіють як перед Біблією; кожне його слово, кожен недбало нашкрябаний лист проаналізували, анотували й витлумачили апологети тієї наукової галузі, яка вивчає його погляди. Попри те, що його творіння — психоаналіз — уже вийшло з моди (з підмоченою репутацією), авторитет Фрейда здається непохитним. Минуло сто років, відколи це ім'я прогриміло на всю планету, і багатьох сучасників дивує, що фройдистським ідеям вдалося так прижитися. Можливо, як писав історик Едвард Гіббон про християнство, «це сталося завдяки переконливості самої доктрини», та мене беруть сумніви. Я захоплююся Фройдом, але щось у психоаналізі завжди мене *непокоїло*; почасти я написав цю книжку, щоб з'ясувати чому.

У коментарі до своєї роботи 1916 року «Стадні інстинкти в мирний і воєнний час» Вілфред Троттер пише: «Професійних висот сягають лише ті рідкісні генії, які поєднують

фахову компетентність із талантами ділка». За ділка Фройд правив Ернест Джонс. Дó Фройда об'єктом поклоніння цього природженого ревнителя був Троттер. А втім, навіть присягнувши на вірність Фройді й психоаналізу, Джонс не порвав із Троттером остаточно — зрештою, вони були свояками, тож їхні шляхи й надалі схрещувалися, часом карколомно, як у романі. Якщо Джонс — ревнитель і ділок, то Троттер — скептик і сам собі хазяїн. Це історія про трьох чоловіків, два протилежні погляди на світ і людську дурість, якій немає кінця.

Розділ 1

У 1902 році Ернест Джонс, 24-річний студент ординатури при лікарні Університетського коледжу Лондона (ЛУКЛ), допомагав Вілфреду Троттеру, на шість років старшому за нього асистенту хірурга, з подвійною ампутацією — ноги чоловіка неможливо було врятувати. Кожен відтяв по одній. Ось як його історію переповідає сам Джонс у своїх мемуарах із невинуватою назвою «Вільні асоціації» (1959):

Таких, як він, називають «вуаєристами»: він збуджувався, підглядаючи за сценами еротичного характеру, і, оскільки іншого способу задовольнити свої потреби, бідолаха, ймовірно, не мав, він блукав станціями метрополітену, виглядаючи парочки у вагонах (електрику тоді, певна річ, ще не провели); щойно потяг заїжджав у тунель, він прокрадався по підніжці в надії запопастися бажане. Ризикована справа — до вагона треба повернутися до наступної станції, а втім, він добре знав усі переїзди й умів визначати час прибуття. Та того фатального дня емоції взяли гору; він не втримався і впав на колію, а з протилежного боку ішов потяг, і йому переїхало ноги. Не знаю, як це каліцтво позначилося на психіці чоловіка, але припускаю, що відчутно, — еталонний зразок поєднання фізичної та психологічної травми.

Сусідство парафілії та хрящів дає нам підстави без зайвих роздумів класифікувати оповідку Джонса як «фройдистську», а також підіймає завісу над майбутнім, у якому він став *Vito Corleone* від психоаналізу.

Коли Зигмунду Фройді було під тридцять і його ще ніхто не знав, він із месіанською впевненістю заявив своїй нареченій

Марті, що колись напишуть його численні біографії. 1944 року Джонс на знак пошани призупинив роботу над «Вільними асоціаціями» і зосередився на життєписі Зигмунда Фрейда — той вийде у трьох томах упродовж 1953–1957 років і матиме великий успіх. Монументальна праця Джонса, яку хвалили критики й добре купували, сприяла поширенню фрейдизму в англомовному світі, однак майже всі наступні біографи — а як і передбачав Фрейд, їх було чимало — не шкодуючи зусиль, викривали її численні помилки, фактологічні й ідеологічні. Завершивши роботу над життям Фрейда, Джонс знову взявся за власні мемуари, але помер 1958-го у віці сімдесяти дев'яти років, так їх і не скінчивши.

Спантичена успіхом психоаналізу громадськість часто ставить популярність фрейдисвітсва на початку та в середині ХХ століття у вину (або заслугу) Ернесту Джонсу. Навіть затишій фрейд-скептик, психіатр і автор низки статей Ентоні Деніелз (який пише під псевдонімом «Теодор Далрімпл») відзначив виняткові проповідницькі здібності Джонса, паралельно міркуючи про його несправедливе забуття:

Чиста правда, що нинішня слава доктора Джонса не відповідає його внескові. Я навіть думав провести такий експеримент: порахувати, скількох людей на вулицях Нью-Йорка, Лондона й Сіднея я опитаю, перш ніж зустріну когось, хто чув про Ернеста Джонса. Рідкісна нагода емпірично довести важливий культурологічний закон: в епоху знаменитостей слава людини обернено пропорційна її внеску.

Джонс хотів стати для Фрейда тим, чим Гакслі* був для Дарвіна: «Ми обидва мали “бійцівський характер”». Він узяв на себе всю управлінську, організаційну й видавничу роботу, яку Фрейд не міг чи не хотів виконувати. А Джонсу вона була до

* Томас Генрі Гакслі (1825–1895) — англійський натураліст, палкий прихильник і популяризатор ідей еволюції, за що отримав прізвисько «Бульдог Дарвіна». Прим. пер.

душі: він засновував психоаналітичні асоціації та товариства й керував ними (і фактично був довічним президентом двох із них); знаходив англійських перекладачів для величезного доробку Фройда; повертав розвідувальні операції з виявлення й вигнання єретиків, а тоді інформував Фройда про їхній перебіг у листах, якими вони обмінювалися тридцять років; витяг хворого й старого Фройда з Австрії після аншлюсу 1938 року, залучивши свої широкі дипломатичні й політичні зв'язки. Джонс був Гакслі, Бозвеллом* і святим Павлом в одній особі. Жінки перед Джонсом «мліли» (із незбагнених причин), а от чоловіки здебільшого недолюбливали. Низький, нудний, категоричний, сам себе він характеризував як людину «безапеляційну, безтактну і зарозумілу». Колега-психоаналітик писав, що обличчя Джонса було «прісним, як заправка до салату, але з пікантною ноткою». Розумник і аутсайдер, студент медичного факультету Університетського коледжу Лондона із силою-силенною медалей і відзнак, Джонс соромився свого дрібнобуржуазного походження і швидко позбувся акценту уродженця півдня Уельсу. Доля щедро його обдарувала: він мав хист до мов, добре писав, був по-марафонськи витривалим і здібним організатором. Якось у дитинстві Джонс вразив матір, сказавши їй, що мріє підпорядкувати собі «енергію». Він досконало володів ораторським мистецтвом і оговтувався від невдач, які прикінчили б кар'єру більшості людей, — зухвальства Джонсу не бракувало. А втім, бракувало оригінальності, і Джонс це розумів, попри юність і зарозумілість. І сприймав як констатацію, а не девальвацію: учень заповзявся шукати вчителя. Джонс обожнював сера Віктора Горслі й сера Джона Роуза Бредфорда, видатних лікарів-аристократів із ЛУКЛ, та першим, до кого він прикипів, як до старшого брата, був Вілфред

* Джеймс Бозвелл (1740–1795) — шотландський мемуарист, автор вірцевої біографії Семюеля Джонсона (1709–1784), знаменитого лексикографа й упорядника тлумачного словника англійської мови. *Прим. пер.*

Троттер: «Мій найкращий друг і — як не рахувати Фройда — найважливіша людина в моєму житті».

Уродженець містечка Коулфорд неподалік лісу Діна у графстві Глостершир Троттер теж був аутсайдером; туберкульоз хребта або «костоїд», яким він захворів у дитинстві, прикував його до ліжка на багато років. Через вимушене усамітнення він став патологічно сором'язливим; Джонс був його єдиним близьким другом. Із затяжних дитячих хвороб народжуються письменники: Троттер перечитав чи не всі класичні твори англійської літератури, а Біблію знав напам'ять. Він був справжнім ерудитом, цікавився психологією, філософією та соціологією. Часто-густо хірургія заволодіває умами лікарів-практиків доценту, тож хірург-інтелектуал — вид не менш червонокнижний, ніж єдиноріг. Троттера називали «філософом від професії, де їх немає». Джонс продовжував ним захоплюватися навіть на схилі років: «Я не зустрічав нікого, хто перевершив би Вілфреда Троттера у тверезості суджень, ставився б до життя із більшим філософічним спокоєм, краще розумів би суть людської природи — індивідуальної та колективної — чи так добре знався б на наукових засадах і так ревно їх відстоював би». Схоже, сам Джонс знався на «наукових засадах» гірше, а тому пішов до Фройда, відцуравшись Троттера. Хоч він і рішуче це заперечував, та за своєю натурою Джонс був людиною легковірною, тоді як Троттер сповідував принцип наукового скептицизму. І заради нього ішов на ризики: приміром, власноруч перерізував собі сім шкірних нервів, щоб оскаржити статтю, «висновки» якої здалися йому сумнівними.

Троттер сутулився і здавався старшим за свої роки. Коли він все ж висловлювався, долаючи ядучу сором'язливість, його нечасті репліки були дотепними й влучними. Те, що Троттер обіймав скромну посаду асистента хірурга, не завадило видатному нейрохірургові серу Віктору Горслі* казати усім, що

* Сер Віктор Горслі (1857–1916) — професор хірургії в ЛУКЛ, перший лікар в історії, якого призначили на посаду «нейрохірурга». Піонер у лікуванні

це єдиний лікар у ЛУКЛ, чию думку він поважає. (Ця щира похвала була водночас виявом глибокої зневаги на адресу досвідченіших колег). За тверезий розум і спритні руки той регулярно доручав йому серйозні операції. Обрати хірургію Троттера надихнув Горслі, а ще саме ця галузь медицини була найбільш новаторською на той час.

Ернест Джонс сам не розумів, як пробрався крізь товстий панцир Вілфреда Троттера, тож спитав його напругу: «Він сказав, що річ у моїй уяві, однак, на мою думку, я просто став для нього вдячним слухачем, якого він потребував, попри свою відчуженість чи радше через неї». Вони так добре ладнали, що 1905 року спільно винайняли кімнати під кабінет на Гарлі-стріт*, де й оселилися. У ті часи така щира й близька дружба між двома молодими чоловіками не була рідкістю. Жінки й чоловіки все ще належали до різних освітніх і професійних сфер. А тяжка понаднормова праця в лікарні зближувала молодих спеціалістів, як зближує й нині.

«Хоч Троттер і був професійним хірургом, — пригадує Джонс, — його все життя більше цікавив дух, ніж матерія; він і мене цим заразив». Вони виписували кількадесят періодичних видань із науковими публікаціями, «але в основному, — пише Джонс, — ми говорили, говорили, говорили». Віра в соціальний і науковий прогрес була в zenіті, нічим

пухлини мозку й захворювань гіпофіза. У молодості досліджував збудників сказу разом із Луї Пастером. Погляди Горслі мав прогресивні: виступав за виборче право для жінок і проти куріння. За словами нейрохірурга Майкла Пауелла, його «любили учні й пацієнти, однак він нажив цілу плеяду ворогів і колишніх друзів, з якими ущерть розсварився. Невміння налагоджувати стосунки було його найбільшою вадою. Цей обдарований чоловік не сприймав чужих поглядів». Горслі помер на п'ятдесят дев'ятому році життя 1916-го від теплого удару й малярії в Басрі (тодішня Месопотамія), куди його відрядили як полковника медичної служби. *Тут і далі прим. авт., якщо не зазначено інше.*

* Тогочасна Гарлі-стріт ще не була центром приватної медицини Лондона, а молодші спеціалісти, які не приймали в лікарні, часто консультували приватно в орендованому кабінеті.

не затьмарена, а тому ці двоє мали доволі туманні уявлення і про реорганізацію суспільства за науковими принципами, і про застосування біології в психології. Зворушливі у своєму утопізмі й серйозності, вони жили у світі, не заплямованому іронією і засиллям цинізму. Не уявляю, щоб двоє сусідів по квартирі вели розмови такої глибини сьогодні.

За словами Джонса, саме Троттер звернув його увагу на віденського невролога Зигмунда Фрейда, показавши рецензію на «Дослідження істерії» (1895), написане у співавторстві з Йозефом Броєром. Зацікавившись, Джонс ознайомився з історією «Дори» у «Фрагменті аналізу випадку істерії» (1905). Джонс і Троттер так багато читали по-німецьки, що найняли репетитора, який приходив до них тричі на тиждень. Чоловік був родом із Берліна, і невдовзі Джонс вільно заговорив німецькою з, як він стверджував, яскраво вираженим пруським акцентом. Троттер не виявляв особливого інтересу до чужоземних країв і їхніх жителів, однак його німецької виштовпувало, щоб читати журнали й книжки.

У молодості Троттер (як і Фрейд) перебував під впливом Ніцше й Шопенгауера. Його (як і Фрейда) приваблювали масштабні теорії людської поведінки. У «Вільних асоціаціях» Джонс пише, що вони з Троттером склали план майбутньої книжки, «детального й безкомпромісного викриття хвороб цивілізації». Багато років по тому, коли Троттер став найвидатнішим хірургом Англії, він це заперечував. Можливо, ніяковів від згадок про молодого Вілфреда, одержимого мегаломанськими ідеями: «виведенням кращої раси» чи перейменуванням міст на честь тих, хто нарешті ліквідує «жорстокі, агресивні й експлуаторські нахили людини» (себто на честь його самого й Джонса). З іншого боку, Джонс не аж такий надійний мемуарист, тож цілком можливо, що такої розмови не було, адже біографічної правди не дошукатися.